

מעצמות להסכם השלום

ממלכת ירדן (בשמה הרשמי: הממלכה הירדנית ההאשמית) קמה כתוצאה מחלוקת השטחים שהיו בשליטת האימפריה העות'מאנית לאחר מלחמת העולם הראשונה. הבריטים, ששלטו במרחב לאחר המלחמה, העבירו את שטחי עבר הירדן המזרחי לשליטת האמיר עבדאללה – בן המשפחה ההאשמית מחצי האי ערב שסייעה להם במלחמה. כך נוצרה המסגרת הפוליטית והגאוגרפית של ממלכת ירדן. לצידו של עבדאללה עמדו משפחות הבדואים שלחמו עימו בטורקים. בשנת 1946 העניקה בריטניה עצמאות לעבר לירדן, והיא הפכה למדינה עצמאית שבירתה עמאן.

עם תום המנדט הבריטי על ארץ ישראל, באמצע מלחמת העצמאות, פלש הלגיון הירדני אל מערבה מנהר הירדן, ולאחר החתימה על הסכמי שביתת הנשק עם ישראל, שלטה ירדן בפועל על בקעת הירדן, יהודה ושומרון ומזרח ירושלים – שטח שכונה מאז 'הגדה המערבית'. במהלך השנים, התהדק הקשר בין הפלסטינים שממערב לירדן והבדואים שממזרח לו, ונכבדים פלסטינים השתלבו בפוליטיקה ובמנהל הירדני. מכוח שליטתה במזרח ירושלים ובעיר העתיקה, ראתה ממלכת ירדן את עצמה כמגינה של מתחם הר-הבית, מסגד אל-אקצה ושאר המקומות הקדושים לאסלאם. ב-1951 נרצח עבדאללה הראשון מלך ירדן בידי מתנקש פלסטיני, בעת שביקר בהר הבית.

במלחמת ששת הימים ב-1967 שחררו כוחות צה"ל את העיר העתיקה והגיעו עד לנהר הירדן, ומכאן והלאה איבדה למעשה ירדן את שליטתה בירושלים ובגדה המערבית. מיד בתום הקרבות הגיעו המדינות להסכם לפיו הניהול האזרחי של הר הבית יהיה בידי של הווקף, האחראי על המקומות הקדושים לאסלאם הכפוף לירדן עצמה, כאשר הביטחון בהר ישאר באופן מלא בידי ישראל.

בנוסף, פליטים פלסטינים רבים עברו לירדן, ובשטח הממלכה התבסס הארגון לשחרור פלסטין (אש"ף), שפתח במלחמת גרילה נגד ישראל משטחי ירדן. בתגובה, צה"ל ניהל חילופי אש עם כוחות ירדניים וביצע פעולות תגמול שכללו פשיטות לשטחה (כמו פעולת כראמה ב-1968). כאשר חשש המלך חוסיין שהמאבק הפלסטיני עלול לסכן את שלטונו, הוא גרש ב-1970 את אש"ף בראשות יאסר ערפאת מן הממלכה, באירועים שכינו מאוחר יותר ספטמבר השחור.

ירדן וישראל ניהלו דיאלוג סמוי כבר בשלבים מוקדמים מאד, בעיקר משום ששתי המדינות זיהו את מצרים וסוריה כאיום. כך, למשל, לא הצטרפה ירדן למצרים ולסוריה במלחמת יום הכיפורים. ועידת מדריד ב-1991 והחתימה על הסכמי אוסלו ב-1993 הכינו את הקרקע להסכם השלום בין ישראל לירדן, שנחתם ב-1994.

כיום, מונה אוכלוסיית ירדן למעלה מ-11 מיליון איש, ברובם המכריע מוסלמים סונים – חלקם ממוצא פלסטיני וחלקם בדואים, שהם היסוד הנאמן ביותר לבית המלוכה. רבים מתושביה הם פליטים פלסטינים וצאצאיהם והם חסרי מעמד. במדיניות החוץ שלה תמיד נטתה למדינות המערב, וצבאה נחשב לצבא המתקדם ביום מבין מדינות ערב הודות לחימוש המערבי שברשותו.

אתגרים פנימיים וחיצוניים

היחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולמקומות הקדושים - ירדן רואה בעצמה כאפוטרופוס דתי ומשפטי על המקומות הקדושים, תפקיד אותו ממלאת באמצעות הווקף, ובאמצעותו מבקשת לשמור על יציבות אזורית ולשמר את מעמדה של המשפחה ההאשמית ומקומה כמתווכת בין ישראל לפלסטינים. כאמור, הסוגייה הפלסטינית קרובה לירדן הן בשל שליטתה ההיסטורית על הגדה המערבית, והן בשל העובדה כי בשטחה חיים מיליוני פליטים.

זרקור הסברה

מס' 11 מאלכת ירדן

הפליטים - לצד הפליטים הפלסטיניים שעברו לירדן ב-1948 וב-1967, נכנסו לשטחה בשנים האחרונות גם פליטים מסוריה, המונים כ-650 אלף איש. מרביתם יושבים במחנה הפליטים זעתרי, מחנה הפליטים השני בגודלו בעולם. האתגרים ההומניטריים, הכלכליים והחינוכיים בסיוע לפליטים מפעילים לחץ אדיר על כלכלת ירדן הדלה, וירדן חוששת גם מתסיסה בקרב הפליטים והשפעתה האפשרית על החברה הירדנית.

תלות כלכלית - לאור הטופוגרפיה ההררית של ירדן, תנאי האקלים המדבריים, העדר אוצרות טבע ומשאבים טבעיים, המוצא המוגבל שלה לים – לירדן מעט משאבים כלכליים. לירדן אין מקורות מים והיא תלויה באספקת מים מישראל דרך נהר הירמוק. באופן מסורתי, הכלכלה הירדנית נשענת על סיוע כספי מצד מדינות המפרץ והמערב. מקור ההכנסה העיקרי של ירדן הוא ייצוא נפט, המהווה כ-15% מהתמ"ג הלאומי, ובו מועסקים כ-60,000 עובדים. מגפת הקורונה שפרצה ב-2020 העמיקה את הפערים הכלכליים והנציחה את התלות של ירדן במדינות עשירות יותר.

המאבק בדאע"ש ובמיליציות המקומיות - הקרבה של ירדן למדינות שסועות חברתית ופוליטית מהווה סיכון לחדירה של גורמים פונדמנטליסטים: לאחר מלחמת המפרץ השנייה (עיראק 2003) קם דעא"ש (ארגון המדינה האסלאמית) ובמלחמת האזרחים בסוריה (2011) נטלו חלק כ-3,000 ירדנים. בשנת 2005 אירע פיגוע בבירה עמאן, שבוצע ע"י שלוחה עיראקית של ארגון הטרור אל-קעידה ובו נהרגו 57 בני אדם.

השפעת ציר ההתנגדות ואיראן - ירדן גובלת בסוריה ובעיראק, מדינות המצויות במשבר פנימי ונמצאות תחת השפעת "כוח קודס" של משמרות המהפכה האיראניות. עם התגברות האיום האיראני על ישראל והתעצמות ציר ההתנגדות, לירדן תפקיד קריטי במאזן הכוחות האזורי, גם עקב מיקומה הגאוגרפי כמדינת חיץ. ירדן מנסה למנוע השפעה של כוחות פונדמנטליסטים-שיעים, ונעזרת בשיתוף פעולה אמריקני-ישראלי, כמו בהצבתם של בסיסים אמריקניים בשטחה, בשיתוף מודיעיני, ואפילו השתתפות פעילה בבלימת מתקפת הכטב"מים מאיראן ועיראק לעבר ישראל באפריל 2024.

יחסי ישראל-ירדן

ישראל קיימה, כאמור, דיאלוג עם בית המלוכה הירדני מראשיתה. שיתוף הפעולה בין ירדן לישראל העמיק לאחר מלחמת ששת הימים, והתעצב בחתימת הסכם השלום ב-1994, שהביא עמו סדרת הבנות בתחומים רבים: ביטחון, אנרגיה, בריאות ורפואה, תיירות ועוד. במקביל, הוקמו מעברי גבול לחיזוק הקשר הכלכלי בין המדינות – מעבר נהר הירדן (נקרא גם שיח' חוסיין) ומעבר יצחק רבין המשמשים למעבר נוסעים ושינוע סחורות. בנוסף להם פועל גם מעבר אלנבי הנמצא בקרבת יריחו ומשמש למעבר של פלסטינים ותיירים.

בשנים האחרונות מתמודדת ישראל עם הברחות של אמל"ח ונשק דרך הגבול עם ירדן, חלקן נעשות בשיתוף פעולה של גורמים פלסטינים וירדנים עם סיעות מהגדה המערבית. חלק מהברחות נעשות במימון איראני.

מלחמת חרבות ברזל

עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל הוחזר השגריר הירדני מישראל. בחודשים האחרונים התקיימו גם מספר הפגנות פרו-פלסטיניות מול השגרירות הישראלית בירדן, שצוותה פונה חזרה לישראל מיד לאחר פרוץ המלחמה. הסכם השלום בין המדינות נשמר, והמדינות מקיימות תיאום ביניהן.

